

Voda, voděnka...

Ubývá míst, kam chodívala pro vodu starodávná milá, kde laně tišily žízeň, kde žila rosnička a poutníci skláněli se nad hladinou, aby se napili z dlaní. Voda si na to vzpomíná, voda je krásná, voda má, voda má rozpuštěné vlasy, chraňte tu vodu, nedejte, aby osleplo prastaré zrcadlo hvězd. A přiveďte k té vodě konička, přiveďte koně vraného jak tma, voda je smutná, voda má, voda má rozčuchané vlasy a kdo se na samé dno potopí, kdo potopí se k hvězdám pro prstýnek. Voda je zarmoucená vdova, voda má, voda má popelem posypané vlasy, voda si na nás stýská. (Jan Skácel: Modlitba za vodu)

Před 130 lety mohli čtenáři Živy číst: „Voda jest velmi důležitá látka v hospodářství přírody, jsouc vlivným podílem obsažena ve veškerých organismech i v nerostech, hraje samozřejmě tím velikou úlohu při přeměnách všech tří říší.“ (Živa 1892, 3: 90). Zalistování starými (naštěstí dnes již elektronicky přístupnými) stránkami časopisu nabídlo úvod jazykového koutku. Ústřední téma tematického čísla bude opět na této stránce nahlíženo optikou češtiny. Zajímá vás, co se o vodě můžeme dozvědět v jazykových zdrojích?

Všeslovný výraz voda je v Českém národním korpusu (syn v9) doložen více než dvěma a půl miliony výskytů. V publicistických textech se nejčastěji objevují slovní spojení odpadní vody, pitná voda a velká voda (v obou významech, viz dále v textu). Vodu „objevíme“ v mnohých odvozeninách (často jde o složená slova): vodárna, vodák, vodník, vodovky, vodomil, vodouš, vodůška, povodí, rozvodí, vodovod, vodojem, vodotrysk, vodováha, vodopád, vodoměr, vodoznak, vodotisk, vodoteč, vodoléčba (obr. 1), vodotěsný, vodorovný, vodostálý, vodoodpudivý... Je součástí několika českých zeměpisných jmen (Vodňany, Vodochody, Dobrá Voda, Odolena Voda, Bílá Voda, Černá Voda, Červená Voda) a skrývá se i v příjmeních (Vodička, Voda, Vodák, Vodáček, Vodárek, Vodnárek, Vodný, Vodňanský, Vodňanský).

Už letným nahlédnutím do slovníků spisovné češtiny vidíme, že výklad uváděný u hesla voda je poměrně rozsáhlý. Vedle vysvětlení významů, které může podstatné jméno voda podle okolností mít, jsou zde uváděna i nejběžnější slovní spojení (podle oborů) a značné množství obrazných pojmenování. Voda tvoří kolem 60 % lidského těla u dospělého člověka. Bez vody bychom nemohli žít, byla a je nedílnou součástí lidské existence, proto se její vlastnosti zrcadlí v mnohých frazémeh, příslovích a přirovnáních.

Základní definice uvedená ve Slovníku spisovné češtiny (Academia 2005) praví, že voda je bezbarvá průhledná kapalina vyskytující se na Zemi v pramenech, řekách, rybnících, mořích a padající na ni jako déšť, sníh apod. (Poznámka k bezbarevnosti lze najít v článku o hustotní anomálii Voda je divná; Živa 2022, 2: XLV–XLVI). Výrazem voda můžeme označit jakýkoli vodní tok, nádrž nebo moře. Běžně říkáme V létě pojedeme k vodě, ať už se hodláme koupat v rybníku, jezeru, nebo



1 Vodoléčba. Ukázka způsobu využití vody v léčebném ústavu Gräfenberg, nyní Lázně Jeseník, založeném Vincenzem Priessnitzem. Detail z litografie, kolem r. 1860. Převzato z Wellcome Library, London, Wikimedia Commons

řece. Ovšem jedeme-li (na) vodu (s předložkou na nebo bez ní), znamená to ve vodáckém prostředí nikoli vodu stojatou, ale řeku. Pamětníci si možná vzpomenou, že součástí rozhlasového zpravodajství bývala rubrika „stav vody na českých tocích“, dnes se podobné informace hledají na internetu na stránkách s názvy stav hladin řek a toků, aktuální sýzdnost, stavy a průtoky. Množné číslo vody s přívlasky výsostné (neboli pobřežní, teritoriální) označuje pásmo mořských vod přiléhající k pevninskému území. Slovní spojení slouží jako termín v oblasti mořského práva (plavidlo narušilo australské výsostné vody).

Označení voda mívají i tekuté léčebné nebo kosmetické přípravky různého složení: borová voda (oční voda s kyselinou boritou), kolínská voda (Eau de Cologne), voda po holení nebo třeba březová voda jako přípravek na vlasy.

V nejobecnější rovině se podstatným jménem voda pojmenovává tekutina vůbec, ať už je její složení jakékoli, např. v medicíně jsou vžitě termíny plodová voda, voda na plicích, voda v koleni; jaderné techno-

logie zase pracují s názvy těžká a lehká voda. Pokud se zaměříme na obvyklá slovní spojení, můžeme si všimnout, že některá se vyskytují ve dvojicích: voda pitná a užitková, sladká a slaná, tvrdá a měkká, tekoucí a stojatá, v pohádkách živá a mrtvá. Pokročíme-li čtenářsky z pohádek k dobrodružné literatuře o indiánech, nemůžeme opomenout vodu, která páli jak oheň, neboli ohnivou vodu. Jiné obrazné pojmenování – velká voda – se využívá jako synonymní označení živelní pohromy a je součástí přirovnání hrnout se někam jako velká voda (tedy prudce, neomaleně) a také čeká velkou vodu (má krátké kalhoty).

Abychom téma nevzali jen tak z jedné vody načisto, zanoříme se do výkladových slovníků češtiny a do Slovníku české frazeologie a idiomatiky (Leda 2009) a osvězíme si nejběžněji užívané frazémy. Může se přihodit, že svým činem nebo poznámkou naženeme vodu na něčí mlýn, častěji však slýcháme obrat to je voda na jeho mlýn (hodí se mu to, je to prospěšné jeho zájmům). Někdo rád honí vodu (vytahuje se, nápadně se obléká a projevuje), jiný s oblibou čerí vodu (vyvolává lehký neklid) a loví v kalných vodách (zjistně využívá zmatků). Rozvířit kalné vody či také rozbouřit stojaté vody může být leckdy ku prospěchu, avšak za předpokladu, že ten, kdo tak učiní, nekáže vodu a nepije víno (říká něco jiného, než dělá) a že jeho čin není jen taková bouře ve sklenici vody (mnoho povyku pro nic) nebo pouhé plácnutí do vody (zdánlivě efektní, ale neúčinná akce). V tom případě je vhodnější si včas uvědomit, že řeč se mluví a voda teče (není třeba brát každé slovo vážně), že nemusíme nabírat vodu řešetem (dělat marnou práci) a že je lepší pustit takového člověka k vodě (přestat se o něho zajímat) dříve, než nás utopí na lžici vody („převálcuje“).

Zásoba obrátů zdaleka není u konce. Neuškodí připomenout ty, které se týkají lidských povah a temperamentu, např. mít v žilách vodu místo krve (být chladný, příliš klidný), krev není voda (člověk vzplane, rozčílí se, častěji ale s významem krevní příbuzenské pouto je něčím silným a nenahraditelným), tichá voda břehy mele, sjede to po něm jako voda po huse (kachně). A přestože lidová moudrost praví, že vodu s ohněm nesmícháš, což potvrzuje obrat jsou na sebe jako oheň a voda (nesnášejí se), najdou se jedinci, kteří dovedou smířit oheň s vodou (dvě protichůdná stanoviska, rozdílné povahy).

V současné době se vzhledem k nejednoduché ekonomické situaci, kdy náklady rostou jako z vody, s čímž nepomůže ani svěcená voda, aktualizovaly slovní obraty nevydělat si ani na slanou vodu, případně sotva se držet nad vodou. I lidé, kteří vždycky spali, jako když je do vody hodí, v posledních týdnech spí jako na vodě, protože mají ze starostí žaludek jako na vodě a přemýšlejí, jak uvařit z vody.

S ohledem na prostor se už nad tématem pomalu zavírá voda. A to jsme ponechali stranou agenta s teplou vodou i přísloví Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu... Pokud jste se u četby cítili jak ryba ve vodě, můžete pokračovat sami a třeba si i zazpívat některou z písniček o vodě.

Použitá literatura uvedena na webu Živy.